

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Зроблено спробу визначити можливості використання соціокультурного підходу до аналізу системи державного управління як соціальної системи з акцентом на процесі взаємодії суб'єктів соціальної дії – влади та населення.

Ключові слова: соціокультурний підхід, взаємодія, соціальні функції дії/взаємодії.

This article seeks to identify opportunities for the use of socio-cultural approach to the analysis of public administration as a social system with emphasis on the interaction of social actors - government and people.

Key words: socio-cultural approach, interaction, social functions action/interaction.

Останнім часом у соціогуманітарному науковому знанні вчені все частіше звертаються до соціогуманітарного підходу. Виникають питання: що сприяло поверненню науковців до підходу, який було почато розробляти ще на перетині ІХ та ХХ століть; які нові дослідні можливості він відкриває зараз.

У суспільногеоетичних орієнтаціях сучасної науки можна визначити певні зміни. Так, наприклад, ще в 2002 р. на ІІ Всеукраїнському соціологічному конгресі “Проблеми розвитку соціологічної теорії” С. Макеєв зазначив, що до недавнього часу існувало уявлення про те, що суспільство – це передусім соціальна структура і що розуміння соціальної структури означає розуміння багато чого, якщо взагалі не всього, у суспільстві. Але протягом одного десятиріччя “із самодостатнім і абсолютним статусом” структури “було покінчено”. Культура – ось перспектива, поняття, пояснювальний принцип, що перемістилися у фокус соціологічних концептуалізацій, образів й інтуїції про суспільство” [5, с. 15–16]. Отже, сьогодні в науковій літературі йдеться мова про ренесанс соціокультурної парадигми, який розпочався в кінці ХХ ст. [8, с. 90].

На думку антропологів, щоб зрозуміти соціальну організацію народу, його інститути і звичаї, необхідно спочатку виявити і вивчити різні позаінституціональні феномени людського гуртожитку. Тому культура виступає в якості основи, що констатує не тільки соціальну організацію, але й тип людини. На думку Е. Тірік'яна, соціальна теорія, що вивчає інституціональну структуру, яка знаходиться на “поверхні” людських відношень, не може ігнорувати культуру як “внутрішню”, латентну структуру суспільства, що включає певний набір символів і цінностей [11, с. 36]. Тому соціокультурний підхід має з'єднувати, з одного боку, можливості інституціонального аналізу, а з іншого – засоби “глибинного” аналізу. Отже, саме в культурі слід шукати джерело інституціоналізації сучасного суспільства.

У даній роботі робиться спроба визначення можливостей використання соціокультурного підходу до аналізу механізмів державного управління. Для цього, перш за все, треба розглянути сутність, ознаки, зміст, категоріально-понятійний апарат соціокультурного підходу, перспективи його використання в дослідженні посткомуністичних суспільств, місце серед інших підходів і парадигм у соціогуманітарних науках.

У загальних визначеннях науковців визнана продуктивність для соціокультурного підходу (який було започатковано П. Сорокіним і розроблявся у працях М. Вебера) таких підходів як системно-діяльнісний, суспільно-формаційний (К. Маркс), структурно-функціональний (Т. Парсонс, Р. Мертон).

У небагатьох спробах концептуалізації соціокультурного підходу констатується, що його методологічна розробка активно ведеться російськими філософами, до яких відносять О. Ахієзер, В. Біблер, М. Каган, М. Лапін, В. Стьопін, Б. Єрасов, С. Крапівенський, М. Петров, В. Фофанов.

Слід звернути увагу на напрацювання в межах соціокультурного підходу таких українських учених соціологів, як Н. Черниш, О. Воловодова, С. Бабенко, О. Ровенчак та ін.

Метою статті є визначення можливостей соціокультурного підходу до аналізу такої соціальної системи, як система державного управління в контексті взаємодії влади та населення.

У сучасному науковому й, особливо, навколонуковому середовищі спостерігається зловживання терміном “соціокультурний”, що призводить до втрати критеріїв науковості, коли це поняття підміняє різноманіття процесів, що відбуваються в суспільстві. Під час розгляду соціокультурного підходу в соціології Н. Черниш і О. Ровенчак визначають, що “спроби концептуалізації соціокультурної парадигми в сучасній українській соціології поодинокі. Хоча соціологічна література рясніє такими виразами, як “соціокультурна ситуація”, “соціокультурна криза”, “соціокультурний розвиток”, “соціокультурні зміни”, “соціокультурне середовище” тощо [10, с. 95].

Перш за все, необхідно визначити дисциплінарну локалізацію соціокультурного підходу. В епістемологічному пошуку Є. Тюгашева звернення до енциклопедичної та навчальної літератури не призвело до значимих результатів. На його думку, дисциплінарна ідентифікація соціокультурного підходу ускладнюється і тим, що в науковому співтоваристві не склалося спільної думки щодо того, яку наукову працю слід вважати класичною реалізацією соціокультурного підходу [9, с. 10]. До них можна віднести “Соціальну і культурну динаміку” П. Сорокіна, “Росія: Критика історичного досвіду” О. Ахієзера, “Первісну культуру” Е. Тайлора, “Протестантська етика і дух капіталізму” М. Вебера, “Мислення і мова” Л. Виготського тощо.

У ході свого дослідження Є. Тюгашев приходять до висновку про загальнонауковий і метанаучний статус соціокультурного підходу, але за критерієм представленості в енциклопедіях, а також за критерієм дисциплінарної “точки

зростання” соціокультурний підхід слід ідентифікувати як продукт філософсько-методологічної діяльності. Конкретні науки використовують цей філософський метод для вирішення специфічних предметних завдань. Отже, соціокультурний підхід є філософським за походженням, але він здатний функціонувати в якості метанаукового і загальнонаукового підходу [9, с. 13].

У своїх працях М. Лапін не протиставляє соціокультурний підхід іншим підходам, а навпаки, акцентує на те, що він доповнює їх. Він пов’язує цивілізаційний і формаційний підходи в єдине ціле. Якщо цивілізаційний підхід як найбільш масштабний охоплює стійкі компоненти людської історії (антропологічні, етнічні, культурні), а формаційний підхід концентрує увагу на більш мінливих (соціальних, особистісних) структурах, то соціокультурний підхід з’ясовує співвідношення стійкого і мінливого (особистості та суспільства, культури і соціальності).

Разом з тим, визначає М. Лапін, соціокультурний підхід досить сумісний зі структурно-функціональним підходом. Соціокультурний підхід передбачає аналіз функцій і структур, а структурний функціоналізм включає культуру як одну з найважливіших структур (правда, її функції більш локальні). Обидва вони виступають як конкретні форми системного підходу, що виражають особливості соціальних (соціокультурних) об’єктів. Але при цьому соціокультурний підхід є більш загальним, і в цьому сенсі він ближче системному підходу, а структурний функціоналізм – системному аналізу, він орієнтований на чітку диференціацію і вимір функцій і структур досліджуваних об’єктів. На відміну від структурного функціоналізму, соціокультурний підхід не має принципових утруднень з урахуванням і інтерпретацією змін досліджуваних об’єктів [4, с. 4–5].

За визначенням Л. Іоніна, соціокультурний підхід – це не стільки особлива наукова дисципліна, “скільки напрямок теоретичного дослідження, що застосовує методологію і аналітичний апарат культурної антропології, соціології та філософії культури і ставить своєю метою виявлення та аналіз закономірностей соціокультурних змін” [3, с. 16].

Одним з перших сформулював суть соціокультурного підходу П. Сорокін. У роботі “Суспільство, культура й особистість: їх структури та динаміка” (1947 р.) він проводить аналіз “родової структури” соціокультурних явищ і підсумовує результати аналізу у формулі: “Особистість, суспільство і культура як нерозривна тріада”. П. Сорокін звертає увагу на те, що “структура соціокультурної взаємодії ... має три аспекти, невіддільних один від одного: 1) особистість як суб’єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами; 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють взаємодіючі особи, і сукупність носіїв, які об’єктивують, соціалізують і розкривають ці значення. Жоден з членів цієї нероздільної тріади (особистість, суспільство і культура) не може існувати без двох інших” [7, с. 218].

Одним з перших спробував розробити концепцію соціокультурного підходу О. Ахієзер. На його думку, соціокультурна теорія і методологія дослідження людини і суспільства націлюють пізнання на перехід між соціальними відносинами і культурою, їх взаємопроникнення. У цьому сенсі культура для людини слугує програмою діяльності. Специфіка соціокультурної методології, за О. Ахієзером, полягає в тому, що предметом є не тільки культура, але й цілісна діяльність. Зміни насамперед у культурі, у відповідних культурних програмах змінюють зміст діяльності [1, с. 29–36].

На думку Ю. Резніка, соціокультурний підхід – це єдність і взаємозв'язок трьох аспектів соціального пізнання – соціально-філософського, соціологічного і антропологічного. Відповідно, і в методології соціокультурного аналізу виділяються три рівні: загальнотеоретичний, соціально-науковий і конкретно-емпіричний. З усієї сукупності суспільних явищ і зв'язків даний підхід виділяє співвідношення інституційних і неінституційних зв'язків соціокультурних явищ і процесів як головний ракурс свого розгляду. Характер цих зв'язків визначається або поступовою трансформацією різних неформалізованих видів життєвої активності людей у зразки і види системної організації (процеси інституціоналізації), або зворотним переходом системних утворень (цілісностей) у диференційовані і різноспрямовані види спонтанної активності суб'єктів (процеси деінституціоналізації) [6, с. 305–306].

Однією з важливих сфер життєдіяльності будь-якого суспільства є сфера управління цим суспільством, а саме сфера державного управління. Вона пронизує й здійснює суттєвий вплив на всі інші сфери суспільного життя, хоча тут краще говорити про взаємовплив, тому що інші сфери також мають навіть визначальний вплив на механізми державного управління. Тому систему державного управління можна розглядати як певну самодостатню соціокультурну систему, яка виникає, функціонує та змінюється внаслідок дій і взаємодій суб'єктів дії/взаємодії, саме соціокультурний підхід надає можливість визначення та пояснення процесів, що відбуваються в суспільстві, через дослідження латентних параметрів соціокультурного балансу, де переважають традиційні чи інноваційні процеси.

Початковим рушійним елементом соціокультурної системи є людина – homo activus. Це багатовимірна, біосоціокультурна істота, що реалізує себе в соціальних діях. У державному управлінні суб'єкти соціальної дії – це державні службовці, а частіше політико-адміністративна еліта в розумінні позиційного підходу Г. Моски. Саме вони наділені правом й у них є можливість (інституційна, функціональна, ресурсна тощо) активної суспільної дії. Відповідно до визначення М. Вебера, соціальні дії, що мають значення для інших людей, можна назвати взаємодією. Слід пам'ятати, що суб'єктами дії/взаємодії виступають як індивіди, так і соціальні спільності (групи, організації тощо). Тому дослідження має бути на конкретних рівнях дії: на рівні індивіда та суспільства, організації – індивіда, організації – суспільства. Зрозуміло, що державне управління представлено на всіх цих трьох рівнях дії.

На рівні соціальної дії індивіда, як визначили А. Брушлинський та В. Полікарпов, неможливе пізнання об'єкта суб'єктом без спілкування з іншими суб'єктами. Аналітико-синтетична діяльність суб'єкта переплетена з його комунікативною діяльністю [2, с. 60, 65]. А комунікативна діяльність неможлива без взаємодії. Саме комунікативна взаємодія виникає між громадянином і державним службовцем під час виконання їм своїх службових обов'язків.

У термінології М. Лапіна відповідно до соціокультурного підходу соціальна дія індивіда знаходиться в системі координат з рефлексивною та комунікативною осями, сполученими з функціями соціальної дії індивіда: життєзабезпечення, визначення цілі, ідентифікація, взаємодія, а кожна з цих функцій, у свою чергу, сполучена з однією з груп життєвих потреб людини: вітальною, сенсожиттєвою, соціалізаційною, інтераціоналістською [4, с. 8].

Якщо розглядати управлінську дію службовця у вищевказаній системі координат, то ось рефлексії, яка фіксує базову здібність людини до мислення та має два взаємопроникаючих вектора; аналіз та синтез, має відігравати основну, базову роль, властиву для всіх індивідів, а ось комунікації, один з векторів якої спрямований до культури (мова, цінності, норми), а інший до соціальних суб'єктів (індивіди, спільності) представляє функціональні, професійні властивості службовця. У межах культури формується функція ідентифікації службовця з відповідними цінностями, нормами, які він приймає під час соціалізації. З іншого боку, осі комунікації представлена функція взаємодії службовця з іншими службовцями, громадянами та їх спільностями. Саме тут задовольняються інтераціоналістські потреби суб'єктів взаємодії (державного службовця та громадянина чи організації громадян) та реалізується їх статусно-ролеве визначення в соціальній структурі суспільства.

Якщо розглядати соціальні функції дії/взаємодії суб'єктів та об'єктів державного управління на загальносистемному чи соціетальному рівні (тобто на рівні суспільства в цілому, що цілком доцільно через масштабність та всезагальність системи державного управління), то функціональну її складову утворюють матеріальні та владно-примусові ресурси суспільства, а соціокультурну – культурно-символічний та соціоструктурний потенціал. На одній осі функція життєзабезпечення виступає як контроль за виробництвом, обміном і розподілом матеріальних ресурсів для задоволення (здебільшого часткового) потреб членів суспільства та функція владно-політичного регулювання забезпечує ефективне використання всіх видів ресурсів. На іншій осі – функція культурно-духовної інтеграції, на основі якої узгоджуються дії індивідів відповідно до їх соціалізації, яка постійно змінюється відповідно до еволюції суспільства, та функція соціально-статусної диференціації, які відповідає за зберігання та зміну структури статусів й ролей суб'єктів та об'єктів соціальної дії/взаємодії.

На кожному рівні – індивідів й на соціетальному – всі функції взаємопов'язані, а кожна дія впливає на кожну функцію.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства в цілому та відповідно до сучасного рівня розвитку системи державного управління об'єктивно обумовлена доцільність і необхідність використання соціокультурного підходу, який розроблено в соціогуманітарному знанні (філософії, соціології, антропології, психології) під час дослідження системи державного управління й розробки рекомендацій щодо її вдосконалення. Саме використання напрацювань соціокультурного підходу надає можливість визначати та пояснювати особливості процесів взаємодії органів влади та населення з урахуванням латентних причин поведінки, яка обумовлюється соціально-психологічними структурами самоідентифікації особистості, цінностями, нормам, статусами, ролями, потребами, інтересами, стимулами та мотивами суб'єктів взаємодії.

Література:

1. *Ахиезер А. С.* Философские основы социокультурной теории и методологии / А. С. Ахиезер // Вопросы философии. – 2000. – № 9. – С. 29–45.
2. *Брушлинский А. В.* Мышление и общение / А. В. Брушлинский, В. А. Поликарпов. – М., 1999. – 275 с.
3. *Ионин Л. Г.* Социология культуры : учеб. пособие / Л. Г. Ионин. – М., 1996. – 315 с.
4. *Лапин Н. И.* Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 3–12.
5. *Макеев С. А.* Теоретические проблемы изучения социальной структуры / С. А. Макеев // Проблемы розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства. – 2000. – С. 12–20.
6. *Резник Ю. М.* Социокультурный подход как методология исследований / Ю. М. Резник // Вопросы социальной теории. – 2008. – Т. II. – Вып. 1 (2). – С. 305–328.
7. *Сорокин П. А.* Человек, цивилизация, общество / А. П. Сорокин ; [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Союмонов ; пер. с англ. С. А. Сидоренко]. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
8. *Степаненко В.* Общественная трансформация в социокультурной модели интерпретации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 89–109.
9. *Тюгашев Е. А.* Социокультурный подход: эпистемологический статус и содержание / Е. А. Тюгашев // Социальные взаимодействия в транзитивном обществе ; [под ред. М. В. Удальцовой] ; Вып. XIII. – Новосибирск, 2011. – С. 8–25.
10. *Черныш Н.* Социокультурный подход в социогуманитарных науках: обмен смыслами / Н. Черныш, О. Ровенчак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 92–103.
11. *Tiryakian E.* Structural Sociology / E. Tiryakian // Theoretical Sociology. Perspectives and Developments. – N.Y., 1970. – P. 117.

Надійшла до редколегії 27.04.2013 р.